

KIRSAL GELİŞMEDE KOOPERATİF FAALİYETTEN BEKLENEN EKONOMİK SONUÇLAR

Sibel DOĞAN (*)

GİRİŞ

Günümüzde bir çok az gelişmiş ülke, piyasa dinamiği içinde gelişmesini tamamlayamamıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki uçurum sürekli olarak artmıştır. Bu uçurumu kapatmak için gelişme iktisadı piyasa ve piyasaya müdahaleci yaklaşımları harmanlayarak, geri kalmışlığa bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Gelişme iktisadının ilgilendiği ülkelerde ikili bir ekonomik yapı vardır. Bir taraftan kapitalist ekonomiye tüketim açısından eklenen kentler, diğer taraftan kapalı bir ekonomiye sahip olan kırsal alan. Bu yapıdan dolayı az gelişmiş ülkelerin çözmesi gereken iki temel sorun vardır: Birincisi genel ekonomik gelişmeyi sağlayabilmek, ikincisi de kırsal alanı geliştirebilmek. Kırsal alanın gelişmemesi, birçok sosyo-ekonomik sorunu beraberinde getirir. Bunlardan biri de kentlere göçün devam etmesidir.

Kırsal gelişme, kırsal sayılan ortamların geliştirilmesi, kaynakların yeniden örgütlenmesi ve yönlendirilmesi, gelir dağılımının iyileştirilmesi olarak algılanmalı ve bir gelişme biçimi olarak değerlendirilmelidir. Kırsal alanda kendiliğinden sağlanamayan bu gelişmeye ivme kazandıran çeşitli mekanizmalara ihtiyaç duyulur. Bu mekanizmaların en bilineni ve en etkin kooperatiflerdir.

(*) Muğla Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü Araştırma Görevlisi

Kooperatifler ortaklarının emeklerini, ürettikleri mal ve hizmetleri piyasa sistemi içinde değerlendiren, onların pazarlık güçlerini artıran, gelir dağılımının daha dengeli olmasını sağlayan önemli araçlardır.(Duymaz,1986:13) Kooperatif faaliyet ise, "bir işbirliği grubunun belli bir çalışma konusunda ortak girişimcilik, ortak katkılarla belli ekonomik amaçlara ulaşmak için örgütlediği, ortaklaşa karar, çaba ve davranışları içeren koordineli faaliyet ve davranışlar sistemi" olarak tanımlanır. Kooperatif faaliyetin başlıca amacı, üyelerinin ekonomik çıkarlarını daha üst düzeye yükseltmek, kaynaklarını birleştirmek yoluyla ekonomik güçleri dengeleyerek küçük işletmecilerin ve çiftçilerin ekonomik bağımsızlıklarını koruyarak sürekliliğini sağlamak ve artırımların sağlanabileceği işletme büyüklüğüne ulaşmaktır. Kooperatif organizasyon ise, kooperatif faaliyet olarak kavramlaştırılan ve kendine özgü işleyiş yapısı ve şekli bulunan bir işbirliği türünün örgütlediği, eşgüdümlediği ve yürütüldüğü organizasyondur. Kooperatif organizasyon iki işlevsel unsura sahiptir; birincisi kooperatif gruptur; ikincisi ise kooperatif işletmedir. Kooperatif grup, kooperatif organizasyonla iş ve güç birliği yapan aktörlerin oluşturduğu bir işbirliği grubudur. Kooperatif işletme ise, ortak girişimcinin ve hareketin kurumlaştığı, işbirliği hareketini taşıyan ve sürükleyen işletmedir. Kooperatif faaliyetin kırsal alanda ortaya çıkış nedeni, bireysel özgürlük sahasının dar olmasıdır. Bu nedenle kooperatifler, aşağıda sayılan alanlarda iktisadi açılardan etkindirler:

- Kırsal alanda devletin mali açıdan önemli ölçüde desteklediği bir kredi kooperatifi mevcut ise, orada çok yüksek faizle borç veren tefeciler barınmazlar,
- Dağınık arazi parçaları toplulaştırılabilir.,
- Arazi ve ıslah çalışmaları yapılabilir ve sulama şebekeleri geliştirilebilir,
- Hayvan yetiştiriciliği teşvik edilir, pazarlama koşullarının geliştirilmesi ile üretici güven altına alınabilir,
- Tarımın sanayileşmesi sağlanabilir.

Tarımın sanayileşmesi, tarımsal faaliyetlerin yeni teknolojik gelişmeler ve yapısal değişimler dahilinde sanayi faaliyetlerinin özelliklerini kazanmasıdır. (Türkkan,1993:s.137) Tarım kesiminin birçok sanayi ürün katkısı olmadan (makine, kimyevi gübre, tarımsal mücadele maddeleri vb.) gelişmesi müm-

kün değildir. Üretimden sonra da tarım kesiminin ürettiklerinin tüketiciye ulaşması için hasat, harman, depolama, işletme gibi bir çok aşamada yine sanayiden yararlanılmaktadır. Bu nedenle kooperatif faaliyetin kırsal alanda, tarım-sanayi bütünleşmesinin sağlanmasında, üretim ekonomisi, sermaye birikimi ve gelir dağılımı açısından, kooperatiflere rakip kuruluşlar olarak gösterilen sermaye şirketlerine karşı önemli üstünlükleri olduğunu söyleyebiliriz. Tarıma girdi sağlayan ve tarımsal ürünleri hammadde olarak kullanan sanayilerin, kooperatifler tarafından kurulması tarımsal faaliyetler sonucu elde edilen katma değer de artabileceğini gösterir. Sanayi, üretim ve pazarlama faaliyetleri sonucu yaratılacak "katma değer" göz önüne alındığında kırsal kesimde önemli bir sermaye birikimi sağlanabileceği söylenebilir. Yaratılan fazlanın bir bölümü ortaklara dağıtıldıktan sonra, geri kalanın yatırım fonlarına aktarılması ile kooperatif bünyesinde önemli bir sermaye birikimi sağlanarak, bu yolla gerçekleştirilen yatırımlar ülke kalkınmasına katkıda bulunabilir. Böylece iyi işleyen bir kooperatif faaliyet aracılığıyla; (Çıkın ve Karacan, 1994:276)

- Kırsal alanda oluşan sermaye birikimi arttırılmış,
- Sermaye birikiminin, tarımda ve tarım dışı kesimlerde de verimli yatırım alanlarına yönlendirilmesi kolaylaştırılmış,
- Gerek sektörler arası (tarım-sanayi-hizmet) gerekse tarım sektörü içindeki gelir dağılımının adil bir görünüm kazanması sağlanmış,
- Ve kooperatif faaliyetten yeni istihdam alanlarının yaratılması açısından yararlanılmış olacaktır.

Bu bağlamda kırsal gelişme, yalnızca tarımsal gelişmeyle sağlanamaz. Kırsal sanayinin kırsal alanda oluşturulması da gerekir. Kooperatif faaliyetin kırsal gelişmeye ivme kazandırıcı niteliği, kırsal sanayinin kurulmasıyla anlam kazanır. Kooperatif faaliyetin üretim, dağıtım, fiyat belirlemedeki üstünlüğüne ilave olarak dış piyasalarla ilişkiye geçip ihracat yapan bir müteşebbis gibi davranması, sadece kırsal gelişmeye değil, ülkenin gelişmesine de katkıda bulunur.

KIRSAL GELİŞMEYİ AÇIKLAMAYA YÖNELİK KURAMSAL YAKLAŞIMLAR VE KOOPERATİF FAALİYETİN ÖNEMİ

Makro anlamda kırsal geri kalmışlık sorununa çözüm arayan Merkezi Yerler Teorisi, Neo-Klasik Teori, Ürün Dönemleri Teorisi, Döngüsel Kümülatif Yaklaşım, Arz ve Talep Yönlü kırsal gelişme yaklaşımlarının temel amacı kırsal sanayiye geliştirmektir.(Howland,1993:61-69) Bu yaklaşımların hemen hepsi kırsal ekonomilerle kent ekonomileri arasında karşılaştırmalar yaparak, kırsal ekonomilerin küçük çaplı ve piyasa mekanizmasıyla bütünleşmemiş yapısının nasıl kurulabileceği yönünde çözüm yolları üretmişlerdir. Bu yaklaşımların belli noktalarda avantajları ve dezavantajları olmakla birlikte, kırsal gelişmeye tek boyutlu bakış açısı getirmelerinden dolayı, yetersizliklerini ortaya koyar. Bu çalışmada kırsal gelişme için en olabilir çözüm olan "**Entegre Kırsal Gelişme Yaklaşımı**" teorik olarak incelenip, Muğla İli Ula ilçesinin Portakallık ve Kızılyaka köyleri üzerine bir değerlendirme yapılacaktır.

Entegre Gelişmenin Yapısı Ve İlişkileri

Entegre Gelişme Yaklaşımı, Hüsnü Erkan (1987) tarafından bölgesel gelişmeyi açıklama için uyarlanmıştır. Bu yaklaşım, her türlü gelişmeyi açıklamak için gerekli analiz araçlarına sahiptir. Erkan, Entegre Gelişme Yaklaşımı ile az gelişmiş bir ülkenin ya da bir bölgenin büyüme yanında nitel ve nicel unsurlarını da içeren yapısal değişmelerini de analiz etmektedir. Erkan, bölgesel gelişme sürecinin analizini geniş tutarak; personel, kurumsal, doğal ve maddi altyapı unsurlarını sürece dahil etmektedir. Entegre Kırsal Gelişme Yaklaşımı kırsal alt ve üst yapı ilişkilerini zaman, mekan ve sektör boyutlarında entegre bir biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Kırsal Altyapı

Kırsal gelişmede altyapı; ekonominin tüm maddi, kurumsal ve personel donatım ve teçhizat toplamı olarak tanımlanır. Maddi alt yapı ile bir ekonominin enerji, yol ulaşım, haberleşme alanlarındaki bütün yatırım, donatım ve işletme araçlarıyla, doğal kaynakların ve ulaşım yollarının korunması; ayrıca kamu yönetimi, eğitim, araştırma, sağlık ve sosyal hizmetler için gerekli bina ve donatım anlaşılmaktadır. Sosyo-ekonomi gelişmenin insan unsurunu kapsayan personel altyapı; beşeri sermaye olarak da bilinmektedir. Bu unsurlar; girişimcilik, uzmanlaşmış işgücü, teknikerlik, yöneticilik, eğitimcilik, ör-

gütsel ve teknik geliştirme, planlama ve ekonomi politikası alanındaki uğraşları ve fonksiyonları kapsamaktadır. Kırsal alanın geçimlik yapısının piyasa ekonomisine dönüşümünde asıl faktör beşeri sermaye ihtiyacıdır. İnsan kaynaklarının kendi içinde geliştirilmesi ve yaşanan sürece adapte edilebilmesi için bir takım örgütlenmelere ihtiyaç vardır. İnsan kaynaklarının en iyi değerlendirildiği o ölçüde dinamik olduğu örgütlenme biçimi kooperatiflerdir. (Friedrich Ebert Vakfı, 1996: 13-14) Kurumsal altyapı, bir toplumda ekonomik birimlerin faaliyet planının hazırlanması, karara bağlanması, uygulanması ve kontrolü için genel çerçeveyi oluşturan, zaman içinde yerleşmiş ve geliştirilmiş normları, örgütlenme biçimlerini ve yöntemlerini kapsamaktadır. Sosyo-ekonomik gelişme sürecinde kırsal ekonomide personel ve kurumsal altyapıdaki değişim şu şekilde özetlenebilir:

- Kırsal toplumun amaçlarını belirleyen, sosyal ilişkilerini düzenleyen değer yargılarındaki değişimler,
- Kırsal yapıda herkes için geçerli kuralların oluşması.

Kırsal Üstyapı

Kırsal üst yapı ekonominin; üretim, tüketim ve bölüşüm faaliyetlerini kapsar. Kırsal gelişme üst yapı ilişkilerini farklılaştırır. Üretim büyük çaplı olurken, gelir artışına bağlı olarak tüketim artar ve çeşitlenir. Böylece yaratılan katma değer bölüşümü, piyasa ekonomisi içinde gerçekleşir. Özellikle kırsal gelişmeyi sağlarken, üretim ve tüketim piyasalarını birleştiren mekanizmalara ihtiyaç vardır. Bu mekanizmalardan biri olan kooperatifler, üretimde ölçek büyüklüğünü sağlamada, verimliliği artırmada ve en önemlisi gelir dağılımını dengelemede etkin potansiyeli olan kuruluşlardır.

Entegre Gelişme Sürecinin Safhaları

Entegre Kırsal Gelişme Sürecinin çeşitli alt süreçlerden oluştuğu kabul edilmektedir. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:

- Büyüme ve bütünleşme,
- Yığılma,
- Yayılma,

- Sanayileşme,
- Köylerin şehirleşmesi ya da şehirlerin köyleşmesi,
- Yatırım,
- Enformasyon, yenilikler ve bunların yayılması.

Bütünleşme, mal ve faktör fiyatlarının bölgesel, sektörel ve firma büyüklükleri açısından gösterdiği eşitleme sürecidir. Kırsal gelişmeyle büyüyen ekonomi, tarım yanında sanayi ve hizmetler sektörünün de gelişmesini sağlamak ve ekonomide bütünleşme gerçekleşmektedir. Kırsal gelişmeyle birlikte, kırsal ekonominin fiili arz ve talebi artmış olacaktır. Yığılma tehlikeli değildir. Böylece oluşacak kutuplar, altyapı yatırımlarının hızla oluşmasına, yaratılacak dışsal ekonomilerle gelişmenin kırsal ekonomide hızlanmasına yol açar. (Gürkan,1989:257) Kırsal alanda tasarrufların yatırımlara dönüştürülememe nedeni olarak gösterilen piyasanın darlığı ve sermaye birikimi yetersizliği, kooperatif faaliyet eliyle belirli bir ölçüde giderilebilmektedir. Nitekim mevcut uygulamalar değerlendirildiğinde de, kooperatif faaliyetin Entegre Kırsal Gelişme sürecinde yalnızca "yatırım" alanında değil, gelişmenin diğer alt süreçleri açısından da büyük önem taşıdığı rahatlıkla vurgulanabilir.

Enformasyon, yenilikler ve bunların yayılmasında kooperatif faaliyet önemli bir etkinliğe sahiptir. Özellikle kooperatif faaliyet teorik bilginin pratiğe dönüştürülmesinde, yeniliklerin yayılmasında toplumsal bir sorumluluk taşıdığı için etkindir. Eğer gelişme yapısal değişim demekse, kurumsal ve personel alt yapının gelişmesi ışığında, yeniliklere, bilginin gelişimine ihtiyaç vardır.

Kooperatifler eğitim, bilgi ve görgünün geliştirilmesi üzerinde durarak, personel altyapının gelişmesini sağlarlar. Ayrıca kooperatifler üyelerine modern üretim tekniklerinin uygulanışı, muhasebe vb. konularda eğitim açığını kapatmada yardımcı olabilirler. Üretim araç ve gereçlerinin organizasyonu fonksiyonu, üyeler arasında yakın ve sağlam ilişkiler ile birlik ve beraberlik oluşturarak, toplumsal fonksiyonlar, kooperatiflerce kırsal alanda gerçekleştirilebilir. Ayrıca kooperatifler, doğal kaynakları en iyi biçimde değerlendirerek üretimi ve milli geliri arttırmaktadırlar. Gelirin dengeli ve adil dağılımını sağlayarak yaşam düzeyinin yükseltilmesi görevini de üstlenebilmektedirler. (Özçelik,1996:12)

ENTEĞRE GELİŞME YAKLAŐIMININ ORMAN KÖYLERİNDEKİ KOOPERATİF FAALİYET ÜZERİNDE UYGULANMASI

Çalışmamızda kooperatif faaliyetin kırsal gelişmeye etkisini tespit etmek üzere belirlenen Muğla İli Ula orman köylerinden olan Portakallık ve Kızılyaka köylerinde (Temmuz 1998) bir alan çalışması yapılmıştır. Alan çalışmasında her iki köyün sosyo-ekonomik durumlarının belirlenmesi, gelişmeyi ne oranda sağlayabildikleri ve kooperatif faaliyetin bu konudaki yeterliliği araştırılacaktır.

Araştırmanın Amacı

Alan çalışmasının Muğla'nın Ula ilçesine bağlı bulunan Kızılyaka ve Portakallık köylerinde yapılmasındaki amaç, daha önce bu iki köyde Orköy'ün bir revizyon planı gerçekleştirmiş olması ve bu köylerle ilgili olarak 20 yıl öncesine ait verilerin elimizde bulunmasıdır. Her iki köy de orman bitişiği köydür. Kızılyaka köyü 350 haneden, Portakallık köyü de 185 haneden oluşmaktadır.

Alan çalışması için iki köyün seçilmesindeki asıl amaç, iki köyün topografik özelliklerinin benzer olmasıdır. Ayrıca daha önce burada çalışma yapmış kişilerle ve Orköy yetkilileri ile görüşüldüğünde iki köyde yapılacak alan çalışmasının kooperatif faaliyetten beklenen ekonomik sonuçları ortaya koymada iyi bir seçim olacağı yönündedir. Araştırmanın diğer amaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- Alan çalışması yapılan Portakallık ve Kızılyaka köylerinin bugünkü gelişme düzeylerini belirlemek,
- Kızılyaka Köyünde 1976 yılında proje olarak geliştirilen ve 1979'da da faaliyete geçen o günkü adıyla "Köy Kalkınma Kooperatifi" olan Tarımsal Kalkınma Kooperatifi'nin köye katkısının kooperatif üyeleri ve üye olmayanlar açısından belirlemek,
- Portakallık Köyünün mevcut durumunu tespit ederek, bu köyde kooperatif kurulup kurulamayacağını maddi, kurumsal, personel ve doğal altyapı açısından değerlendirmek,

- Kızılyaka Köyünde kooperatifin köyün gelişmesinde daha etkin rol alabilmesi için ne gibi önlemlerin alınması gerektiğini belirlemek,
- Her iki köyün kırsal gelişme sürecinde yaşadığı sorunların çözümünde kooperatif faaliyetin etkisini ortaya koymak.

Araştırmada Uygulanan Yöntem

Her iki köyde yapılan alan çalışmasında anket ve yüz yüze görüşme yöntemi seçilmiştir. Bunun için tesadüfi örneklemeye gidilmiş ve örneklemin belirlenmesinde hizmet abone listelerinden biri olan elektrik abone listesinden yararlanılmıştır. Her iki köyde bu listelerden tesadüfi seçmeler yapılmış, belirlenen adreslere ulaşıp daha sonra doğrudan kişilerle görüşülerek sözlü anket yoluna gidilmiştir. 350 hanelik Kızılyaka Köyünden 60 haneyle ve 185 hanelik Portakallık köyünde de 42 haneyle görüşme ve anket yapılmıştır.

Mevcut Orman Köylerinin Altyapısal Özellikleri

Her iki köyün ulaşım olanaklarına bakıldığında, Kızılyaka köyü, Muğla-Fethiye karayolu üzerinde yer alırken, Portakallık Köyünün ulaşım olanakları ancak Ula karayoluyla sınırlı kalmaktadır. Portakallık köyünde evlere su taşınması ancak birkaç ay önce gerçekleşmiştir. Portakallık köyünde çiftçilik asıl meslekken, ormancılık gelişmemiştir. Kızılyaka köyünde ise, küçük sanayi oluşmuş, çiftçilik ve ormancılık haricinde mesleklerin de geliştiği görülmüştür.

Yerel Halkın Sosyo-Ekonomik Düzeyi Ve Beklentileri

Kızılyaka köyünde gelir düzeyi Portakallık köyüne göre oldukça yüksektir. Tarım gelirleri ise köyün ve hanenin ekonomisine fazla katkıda bulunmamaktadır. Köyde kooperatiftan dolayı süt sığırcılığı gelişmiştir. Ayrıca Kızılyaka köyünün toprağı tarıma elverişli değildir. Çoğu arazide kuru tarım yapılmaktadır. Her iki köyde de tarım toprakları küçük ve parçalıdır. Entansif tarım yöntemleri bilinçsizce uygulanmaktadır. Portakallık köyünde tütün ve narenciye; Kızılyaka köyünde de süt sığırcılığı ve turizmden sağlanan kazançlar en büyük gelir kaynağını oluşturmaktadır.

Kızılyaka köyüne 1976 yılında kurulan kooperatif projesi, 1979'da işlerlik kazanmıştır. Şu anda Kızılyaka köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifi süt

mamulleri bütün Muğla ilçelerine pazarlanır hale gelmiştir. Ve kooperatifin 304 üyesi bulunmaktadır.

Portakallık köyü kooperatif kurulması üzerinde durmakta fakat köyde birlik beraberlik bilincinin gelişmemiş olması, onları kooperatif şeklinde birlik oluşturmaktan alıkoymaktadır. Kızılyaka köylüleri ise; Portakallık köyüne göre daha şanslı olduklarını düşünmektedirler. Bunu da Muğla ilçeleriyle olan ulaşım olanaklarına ve kooperatifçilik sayesinde hayvancılığın gelişmesine bağlamaktadırlar.

Her iki köy de orman bitişiği köydür. Kızılyaka köyünde orman ürünlerini değerlendirme görevi Orman Kanununca kooperatife verilmiştir. Portakallık köyünde bu görevi yürüten kurum orman işletmesidir. Orman işçiliğinde görev alanlar ise civar köylerden gelen işçilerdir.

Yerel Kurumsal Düzey

Kızılyaka Köyü, kooperatif ve Muğla'nın turizm ile gelişmiş ilçeleri ile olan bağlantısı sayesinde kırsal sanayileşme aşamasına ulaşmıştır. Şu anda köyde yönetim muhtarlıktır. Fakat köyün yaşam seviyesi oldukça yüksektir. Tarıma ve ormancılığa bağımlılık yoktur. Aracı kurumlar da köyde faaliyet göstermektedirler. Fakat kooperatif, ürün alım politikasındaki başarısından dolayı aracı kurumları köyde saf dışı bırakmıştır.

Portakallık köyünde, üretilen tütün ve narenciyenin pazarlanması devlet ve aracı kurumlar sayesinde gerçekleşmektedir. Köy 15 yıldır aynı muhtar tarafından yönetildiği için köy halkının siyasi bir bilince sahip olmadığı düşünülmektedir.

Orman Köylerinde Ekonomik Faaliyetlerinin Ulaştığı Düzey

Kızılyaka köyünde üretim faaliyetleri, devletin Orköy aracılığıyla desteklediği hayvancılıkla oldukça gelişmiş düzeydedir. Köylü ürettiği sütü, kooperatife verdikten sonra, bu sütler süt toplama tesisinde yoğurt haline dönüştürülmektedir. Şu anda çevre ilçelerde en fazla tutulan yoğurt markası Kızılyaka Tarımsal Kalkınma Kooperatifinin yoğurtlarıdır. Portakallık köyünde ise üretim faaliyetleri tütüne ve hayvancılığa bağlı olarak devam etmektedir. Köylü üretimin çeşitlenmesi gerektiğinin ve tek bir ürüne bağlı kalmanın zararlarının farkındadır. Portakallık köyünde de hayvancılıkla ilgilenilmekle

birlikte, özellikle süt ürünlerinin aracı kurumlara düşük fiyatlarla satılıından dolayı köylü yakınmaktadır.

Kızılyaka köyünde köylünün gelir düzeyindeki artışla birlikte, tüketim yapısının eitlendiđi görülmektedir. Kk esnaf sayısında tüketim artışına bağlı olarak artış olduğu görülmektedir. Kızılyaka köyü kredi kartıyla alışveriş yapılan bir süper markete sahiptir. Köyün iki manavı vardır. Ayrıca tarımsal kalkınma kooperatifi köylünün tüketim ihtiyaçlarını karşılamak için geliri kooperatife kalan bir markete sahiptir. Portakallık köyünde ise; bir dükkan, bir kahvehane, bir marangoz ve bir de demirci bulunmaktadır. Tüketim ihtiyaçları Ula ilçesinden giderilmektedir. Köyde z tüketim yaygın olduğu için tüketim ihtiyaçları eitlenmemitir.

Kızılyaka köyünde tarımsal kalkınma kooperatifinin varlığı köylüyü ürününe pazar arama zahmetinden kurtarmıştır. Çünkü köylü ürününü sadece kooperatife satmakta ve ürünü de süt tesisinde değerlendirerek bağlantı kurulan yerlere pazarlamaktadır. Bu nedenle köylüler aracı kurumlara karşı karşıya kalmamaktadır. Portakallık köylüsünün ttnlerine tekel talipken, hayvansal ürünlerin pazarlanması da aracı kurumlar yoluyla ve dk fiyatlarla gerçekleştirilmektedir. Özellikle sebze ve meyveler satılmak üzere il ve ilçelere götürülmektedir.

Araştırma Sonucu Elde Edilen Bulgular

Tablo 1: Portakallık Köyü Hane Reislerinin Mesleklere Göre Dağılımı

Seçenekler	Hane Sayısı	Yüzde Dağılımı
Çiftçi	29	69.0
Serbest Meslek	8	19.0
Memur	3	7.1
İi	2	4.8
Toplam	42	100

Tablo 1'den anlaşılacağı üzere, Portakallık köy halkının %69'u çiftçilikle uğraşmaktadır.

Tablo 2: Kızılyaka Köyünde Hane Halkı Reislerinin Mesleklere Göre Dağılımı

Seçenekler	Hane Sayısı	Yüzde Dağılımı
Ormancı	1	1.7
Çiftçi	18	30.0
Serbest Meslek	29	48.3
Memur	4	6.7
Emekli	8	13.3
Toplam	60	100

Tablo 2’de Kızılyaka köyünün meslek dağılımına bakıldığında, köylünün büyük çoğunluğu çiftçi ve serbest meslek erbabıdır. Kızılyaka köyünde Portakallık köyünden farklı olarak serbest meslek erbabı çiftçilere göre çoğunluktadır. Kızılyaka köyü gelişme için gereken beşeri sermayeyi yaratmayı başarmıştır. Portakallık köyünde hane halkı reislerinin eğitim durumları Tablo 3 de verilmiştir.

Tablo 3: Portakallık Köyü Hane Reislerinin Eğitim Durumları

Eğitim Durumu	Hane Sayısı	Yüzde Dağılımı
Okur-yazar	5	11.9
İlkokul Mezunu	31	73.8
Orta ve Dengi Okul mezunu	2	4.8
Lise ve Dengi Okul Mezunu	2	4.8
Yüksekokul Mezunu	2	4.8
Toplam	42	100

Tablo 3’de Portakallık köyünün %73.8’ini ilkökul mezununun oluşturduğu görülmektedir. Köy gelirinin düşük olması, eğitim düzeyinin düşük seviyede kalmasına neden olan en büyük etken olarak görülmektedir. Personel alt yapı ancak eğitim faaliyetlerinin gelişmesiyle sağlanır. Özellikle tarımda verim artışının uzmanlaşmış işgücüyle sağlanması, eğitimin önemini daha da artırmaktadır. Tablo 4 de Kızılyaka köyündeki Hane Reislerinin eğitim durumlarına bakıldığında durum şöyledir:

Tablo 4: Kızılyaka Köyü Hane Reislerinin Eğitim Durumları

Eğitim Durumu	Hane Sayısı	Yüzde Dağ.%
Okur-yazar	1	1.7
İlkokul Mezunu	50	83.3
Orta ve dengi okul mezunu	4	5
Lise ve dengi okul mezunu	2	3.3
Yüksekokul mezunu	4	6.7
Toplam	60	100

Gelir düzeyi yüksek olmasına rağmen ilkokul sonrası eğitimin fazla olmadığı Kızılyaka köyünde, görüşülenlerin çoğunlukla 30 yaş üzeri köylülerden oluşmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Portakallık Köyünde anketimizde 3-17. Sorular arasında yer alan tüketim mallarının 42 haneye göre dağılımı şu şekilde belirlenmiştir.

Tablo 4/a: Portakallık Köyünde İhtiyaç Mallarının Hanelere Göre Dağılımı

Ev Gereçleri	Evet Diyen Hane		Hayır Diyen Hane		Toplam	
	Sayı	Oran(%)	Sayı	Oran(%)	Sayı	Oran (%)
Radyo	31	73.8	11	26.2	42	100
Teyp	22	52.4	20	47.6	42	100
Televizyon	39	92.9	3	7.1	42	100
Tüpgaz	36	85.7	6	14.3	42	100
Elektrikli Fırın	14	33.3	28	66.7	42	100
Buzdolabı	36	85.7	6	14.3	42	100
Çamaşır makinesi	9	21.4	33	66.7	42	100
Elektrikli Süpürge	11	26.2	31	73.6	42	100
Dikiş Makinesi	23	54.8	19	45.2	42	100
Motosiklet	6	13.3	36	85.7	42	100
Otomobil	6	14.3	36	85.7	42	100
Traktör	17	40.5	25	59.5	42	100
Kesim Motoru	5	11.9	37	88.1	42	100
Su motoru	23	54.8	19	45.2	42	100
Telefon	30	71.4	12	28.6	42	100

Tablo 4’de Portakallık Köyündeki tüketim yapısı gösterilmeye çalışılmıştır. Buna göre, ihtiyaç mallarının büyük kısmı hanelerde bulunurken, belirli bir alım gücünü gerektiren tüketim maddelerinin (otomobil gibi) çok sayıda olmadığı anlaşılmaktadır. Köyde halkın %40 nın traktör sahibi olmasına karşılık sadece %10 unda otomobil bulunması, kırsal yapının tipik bir göstergesidir. Kırsal alanın gelişme göstergesi olarak düşünülen tüketimin çeşitlenmemesi ve üretimin büyük çaplı olmayışı gibi faktörler; diğer gelişmiş çevre (bölge) ekonomileriyle bütünleşmeyi engellemektedir. Tablo 5’ den de Kızılyaka köyünün tüketim yapısı anlaşılmalı çalışılacaktır.

Tablo 5: Kızılyaka Köyünde İhtiyaç Maddelerinin Hanelere Göre Dağılımı

Ev Gereçleri	Evet Diyen Hane		Hayır Diyen Hane		Toplam	
	Sayı	Oran(%)	Sayı	Oran(%)	Sayı	Oran(%)
Radyo	42	70.0	18	30.0	60	100
Teyp	45	75.0	15	25.0	60	100
Televizyon	59	98.3	1	1.7	60	100
Tüpgaz	55	91.7	5	8.3	60	100
Elektrikli Fırın	39	65.0	21	35.0	60	100
Buzdolabı	58	98.7	2	3.3	60	100
Çamaşır makinesi	29	48.3	31	51.7	60	100
Elektrik Süpürgesi	37	61.7	23	38.3	60	100
Dikiş Makinesi	42	70.0	18	30.0	60	100
Motosiklet	22	36.7	38	63.3	60	100
Otomobil	23	38.3	37	61.7	60	100
Traktör	9	15.0	51	85.0	60	100
Kesim Motoru	9	15.0	51	85.0	60	100
Su motoru	22	36.7	38	63.3	60	100
Telefon	52	86.7	8	13.3	60	100

Tablo 5’de özellikle köy halkının %38.3’nün otomobil sahibi olmasına karşılık, sadece %15’inde traktör bulunması, kırsal yapıda meydana gelen değişimi göstermektedir. Özellikle turizm ve hayvancılıktan elde edilen gelirler köy halkının yaşam düzeyini yükseltmiş, ekonomi büyümüş ve diğer bölge ekonomileriyle olan teması da artmıştır. Kırsal ekonominin en büyük yetersizliği olarak görülen sermaye birikiminin sağlanamayışı ve piyasa darlığı, kooperatif faaliyet, turizm gelirleri ve ulaşım faaliyetleri sayesinde aşılabilmektedir. Araştırmamızda tespit edilen köylerden biri olan Portakallık Köyünde gelir dağılımı Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: Portakallık Köyü Gelir Dağılımı

Yıllık Gelir Grupları	Hane Sayısı	Yüzde Dağ.%
100-200 milyon arası	11	26.2
201-300 milyon arası	9	21.4
301-400 milyon arası	9	21.4
401-500 milyon arası	4	9.5
501 milyon ve yukarısı	5	11.9
Belli değil	4	9.5
Toplam	42	100

Köydeki hanelerin yaklaşık yarısının yıllık gelirinin 300 milyondan az olduğu tespit edilmiştir. 400 milyondan daha az gelire sahip olanların oranı %70'dir. Gelir dağılımında önemli bir eşitsizlik olmamakla birlikte köydeki hanelerin büyük kısmının gelir düzeyinin düşük olduğunu söyleyebiliriz. Tablo 7'de ise Kızılyaka Köyündeki gelir dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 7: Kızılyaka Köyü Gelir Dağılımı

Yıllık Gelir Grupları	Hane Sayısı	Yüzde Dağ.%
100-200 milyon arası	2	3.3
201-300 milyon arası	8	13.3
301-400 milyon arası	6	10.0
401-500 milyon arası	10	16.7
501 milyon ve yukarısı	28	46.7
Belli değil	6	10.0
Toplam	60	100

Tablo 7'den Kızılyaka köyünün gelir düzeyinin Portakallık köyüne göre daha iyi durumda olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum tarım dışı faaliyetlerin ekonomik faaliyetler içindeki ağırlığından kaynaklanmaktadır. Tarım gelirlerinin düşük düzeyde olması yadsınmamalıdır. Çünkü tarım arazileri dağınık ve parçalıdır. Makro açıdan düşünüldüğünde, ülkelerin gelişmesiyle birlikte, tarım kesiminin milli gelirden, istihdamdan ve dış ticaretten aldığı payın giderek azalması arzulanan bir durumdur. Tarımsal gelişmenin sağlanmasıyla, sanayi ve hizmetler sektörüne verilen öncelik artar. Az gelişmiş ülkelerde,

müteşebbis faktörünün yetersizliği, bu gelişmeyi sağlamada devlet ve devletin görevlendirdiği kurumların, ya da işbirliği gruplarının önemini artırmaktadır. Kızılyaka köyünün gelişmesine ivme kazandıran kooperatif faaliyet, gerek üretim gerek tüketim (Kızılyaka köyü kooperatife ait olan bir satış mağazasına sahiptir) gerekse dağıtım faaliyetini üstlenerek, bir müteşebbis gibi hareket etmektedir. Üretim, tüketim ve dağıtım faaliyetlerinin gelişmesi maddi (ulaşım olanakları, okul, kooperatif binası), kurumsal (Tarımsal Kalkınma Kooperatifi) ve personel altyapısının (köyün girişimci insanları) oluşumuyla sağlanmıştır. Tablo 8’de de Portakallık Köyündeki tarım arazilerinin mülkiyet yapısını belirlemek için hane reislerinin sahip oldukları arazileri büyüklük derecesine göre tespit etmeye çalıştık. Bu köydeki örnekleme grubunun sahip oldukları topraklar alan büyüklüklerine göre Tablo 8’de verilmeye çalışılmıştır.

Tablo 8: Portakallık Köyündeki Hanelerin Sahip Oldukları Tarıma Elverişli Arazilerin Dağılımı

Arazi Büyüklüğü	Hane Sayısı	Yüzde Dağılımı
Arazisi yok	15	35.7
5 dönümden az	11	26.2
5-10 dönüm arası	10	23.8
10-20 dönüm arası	3	7.1
30-40 dönüm arası	3	7.1
Toplam	42	100

Tablo 8’ den de anlaşılacağı gibi köydeki tarımsal arazi büyüklüğü kısıtlıdır. 40 dönümden büyük arazisi olan köylüye rastlanmadığı gibi köylünün %86 sının 20 dönümden daha az toprağa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan 1/3 ünden fazlasının hiç toprağı bulunmaması düşündürücüdür Bu durum ülkemizdeki orman köylerinin genel durumunu yansıtmaktadır. 17 bin köyde 10 milyondan fazla insan yaşamakta tarım alanlarının darlığı nedeniyle ormandan yapılan kaçak kesimler artmaktadır.(Eren,1999:170) Ülkemizde halen orman köylerinin en önemli gelir kaynağı tarımsal faaliyet olup ormancılık geliri ikincil derecededir. Orman köylerinde tarımda sağlanacak teknik ilerlemelerle köylülerin gelirlerini artırmak mümkündür. Bilhassa yem ve nebat yetiştiriciliği destekleyecek ahır hayvancılığı ve buna paralel olarak geliştirilebilecek ziraat sanatları, köylülerin gelirlerinin artması da önemli bir rol oynayabilir. (Mülayim,1998:86) Buna ek olarak orman köylülerinin sosyal

ve ekonomik kalkınma ve gelişmesinde kooperatifler önemli bir araç olarak kullanılabilir. Bu şekildeki bir uygulama ile de orman köylerinin orman üzerindeki olumsuz baskısı hafifletilebilecektir. Kızılyaka Köyünde ise tarım topraklarının mülkiyet yapısının dağılımı Tablo 9'dan görülebilmektedir.

Tablo 9: Kızılyaka Köyündeki Hanelerin Tarıma Elverişli Toprakların Dağılımı

Arazi büyüklüğü	Hane Sayısı	Yüzde Dağılımı
Arazisi yok	29	48.3
5 dönümden az	13	21.7
5-10 dönüm arası	9	15.0
10-20 dönüm arası	6	10.0
30-40 dönüm arası	3	5.0
Toplam	60	100

Tablo 9 da Kızılyaka Köyünde tarıma elverişli arazilerin büyüklüğü kısıtlıdır. 40 dönümden daha büyük arazisi olan köylüye rastlanmadığı gibi, köylünün %85'i 20 dönümden daha az toprağa sahiptir. Kızılyaka köyü, tarımsal kalkınma kooperatifi sayesinde süt toplama tesisi kurmuş, devletin ve köy halkının desteğiyle tarımsal faaliyetlerin olumsuzluklarını aşmayı başarmıştır. Gerçi her iki köy de orman bitişiği köy olmakla birlikte, tamamıyla ormanla kaplı değildir. Portakallık köyü hane reisleri, köylerinde gelişmenin sağlanması için farklı düşüncelere sahip olmakla birlikte Tablo 10'da gösterilenler en fazla önem verdikleri hususlardır.

Tablo 10: Portakallık Köyünde Kırsal Gelişme İçin Öne Sürülen Etkenlerin Dağılımı

Kırsal Gelişme İçin Beklenenler	Hane Sayısı	Yüzde Dağılımı
Köyiçinden&dışından işlek karayolu geçmesi	5	11.9
Üreticilerin kooperatif şeklinde birlik olması	14	33.3
Devletin üreticiye destek vermesi	10	23.8
Üreticiye daha ucuz kredi sağlanması	6	14.3
Diğerleri var ise belirtiniz	7	16.7
Toplam	42	100

Tablo 10'da hane reislerinin %33.3'lük kısmı, kooperatif şeklinde birlik olunması gerektiğine inanmaktadırlar. Ayrıca devletin üreticiye destek vermesi gerektiğini de inanmaktadırlar. Her iki seçeneği birleştirdiğimizde, devletin bu köyde kooperatif kurulmasına ön ayak olması gerektiğini düşünen

köylü sayısı fazladır. Kooperatif faaliyet, köylüyü sosyo-ekonomik açıdan geliştirmeyi amaçladığı için, gerekli kurumsal ve personel altyapıyı da sağlamış olur. Köylünün kooperatiften beklentisinin bu kadar ön planda olmasına karşılık şimdiye kadar kooperatifleşmeyi sağlayamamış olmalarının nedenlerini sorduğumuzda Tablo 11'deki dağılım elde edilmiştir.

Tablo 11: Portakallık Köyünde Kooperatif Olmayışının Nedenleri

Köy Halkının Görüşleri	Hane Sayısı	Yüzde Dağılımı
İnsanlara güvenin kaybolması	6	14.3
Kooperatif yöneticisinin yalnızca kendi menfaatini düşünmesi	6	14.3
Birlikten kuvvet doğar görüşünün geçerliliğinin olmayışı	13	31.0
Diğer varsa belirtiniz	17	40.5
Toplam	42	100

Tablo 11'de köyde kooperatif kurulamamasındaki en önemli etkenler, koordinasyonsuzluk ve güven eksikliğidir. Kooperatif kurma düşüncesine katılanların yüzdesinin %92.9 olması halkın bu konuda yeterli bilinçlenmeye sahip olduklarını göstermektedir.

Kızılyaka Köyündeki Tarımsal Kalkınma Kooperatifinin, köyün gelişimine katkısını ölçmek ve katkının boyutunu göstermek amacıyla köylüye yöneltilen sorulara verilen cevapların dağılımı Tablo 12, Tablo 13, Tablo 14 ve Tablo 15'de gösterilmiştir.

Tablo 12: Kızılyaka Köyünde Tarımsal Kalkınma Kooperatifinin Hayvancılığın Gelişimine Etkisi

Hayvancılığı geliştirdiğine	Hane Sayısı	Yüzde Dağılımı
Oldukça Katılıyorum	8	13.3
Katılıyorum	50	83.3
Katılmıyorum	1	1.7
Cevapsız	1	1.7
Toplam	60	100

Tablo 12'de kooperatifin hayvancılığı geliştirdiğine inananların yüzdesi %96.6'dır. Köylü kooperatif üyesi olsa da olmasa da ürününü kooperatife daha yüksek fiyattan satabilmekte, hatta civar köylerden de ürününü satmak

için kooperatife gelenler bile olmaktadır. Kooperatif yöneticileri ile yaptığım görüşmede, kooperatif tesisinin talebe yeterince cevap verememesi üzerine ek tesis yapma girişimleri gündeme gelmiştir. Bu durum kooperatiflerin yatırım faaliyetleri üzerindeki etkinliğinin bir göstergesidir. Orman köylerini kalkındırma kooperatifleri modeli orman köylerinin ve orman köylüsünün sorunlarına getirdiği yaklaşımla kırsal kooperatifçilik içinde önemli bir yer tutmaktadır. Kuşkusuz köy kalkınma kooperatiflerinin en önemli boyutu tarım –sanayi bütünleşmesi içinde ele alınan yatırım ya da kırsal sanayi boyutudur. Bu boyut Türkiye'nin sanayileşmesinde bir seçenek değil, kırsal kesimde bağlayıcı, birleştirici, geleneksel ve çağdaş üretim düzenleri arasındaki köprüyü kurucu bir denge unsuru olarak düşünülmeli ve böylece kent ve kır arasındaki gelişmişlik ayrımlarını azaltıcı bir etmen olarak düşünülmelidir. Kooperatifin ormancılığın gelişimine ne ölçüde katkıda bulunduğunu ölçmek üzere yöneltilen soruya verilen cevaplar Tablo 13' de özetlenmiştir.

Tablo 13: Kızılyaka Köyünde Kooperatifin Ormancılığın Gelişmesine Katkısı

Kooperatifin ormancılığı geliştirdiğine	Hane Sayısı	Yüzde Dağılımı
Oldukça katılıyorum	3	1.7
Katılıyorum	36	60.0
Çekimser	8	13.3
Katılmıyorum	11	18.3
Hiç katılmıyorum	1	1.7
Cevapsız	1	1.7
Toplam	60	100

6831 sayılı Orman Kanununun 40. maddesi ve 1906 ile 3373 sayılı yasalarla değiştirilen 34. madde doğrultusunda imal, bakım, imar, ağaçlama, yol yapımı gibi orman işlerinin öncelikle o yöredeki köy kooperatiflerine yaptırılması öngörülmüştür. (DPT,1995:215-217) Bu yasaya göre kooperatiflerce kesilip, sonra depoya taşınan kerestelik tomrukların %25'i oranında olmak üzere orman işçiliği dışında tanınan bedelleri dışında tanınan haklardan;

- Bakanlıkça uygunluğu onaylanmış, kooperatife ait veya bir orman sanayi tesisine en az %51 oranında sahip olunan kooperatiflere maliyet bedeli üzerinden yakacak envalin verilmesi,

- Böyle bir tesise sahip olmayan kooperatiflere ise, yakacak envalinin maliyet bedeli ile ilgili orman işletmesinin satış fiyatı ortalaması farkının bedel farkı olarak kooperatiflere ödenmesi sağlanmıştır.

Halen ülkemiz ormanlarında orman ürünleri istihsalinin tamamına yakını orman işletmeleri ile orman köyünde kurulan tarımsal kalkınma kooperatifleri arasında yapılan sözleşmelere dayalı olarak, kooperatif ortaklar tarafından gerçekleştirilmektedir. Kızılyaka köylüsü kooperatifin ormancılığı geliştirdiğine %61.7 oranında inanmaktadır.

SONUÇ

Kooperatifle ilgili bulgularımızın ve hipotezimizin doğruluğunu ispatlamak amacıyla Muğla'nın Ula İlçesine bağlı Kızılyaka ve Portakallık Köylerinde bir anket çalışması yapılmıştır. Çalışmanın amacı kooperatifin kırsal gelişmede diğer faktörlerle birlikte etkili olduğunu göstermektir. Portakallık köyü, içinde bulunduğu güç ekonomik şartların kooperatifle aşılabileceğinin farkındadır. Kızılyaka Köyü, gerek turizm, gerekse çevre ilçelerle ticari ilişkilerin gelişmesi ve en önemlisi de kooperatifçilikle kırsal gelişmeyi büyük ölçüde sağlayabilmiştir. Portakallık köyü kendi başına birlik oluşturarak kooperatif kurma yeterliliğine sahip olmadığı için bu köyde kooperatif kurulması için mutlak surette devlet desteğine ihtiyaç duyulmaktadır.

Kızılyaka köyü için tarımsal kalkınma kooperatifinin daha etkin hale nasıl getirilebileceği sorusuna verilecek cevap şu olmalıdır: Üyelerle daha iyi iletişim kurmak ve kooperatifin sadece ekonomik amaç güden bir kurum olmadığını hissettirecek sosyal faaliyetlerde bulunmak. Ayrıca kooperatif üyelerinin eğitilmesi konusunda uzman kişilerden yardım da istenebilir.

Sonuç olarak, kırsal alanda kooperatif faaliyet şeklinde yürütülen "birlikte iş görme" şeklinin ortaya çıkış nedeni, bireysel özgürlük sahasının dar olmasıdır. Bu şartlardan zarar gören ve dolayısıyla "kendi kendine yardım" ve "karşılıklı dayanışma" yoluyla işbirliği yapan kırsal toplum, gelişmeyi engelleyen olumsuzlukları (sermaye yetersizliği, piyasa darlığı vb..) bertaraf ederek daha iyi yaşam olanaklarına kavuşur. Kent ve kır ekonomileri arasındaki farklılıklar, ancak kırsal sanayinin oluşturulmasıyla azaltılabilir. Sınai faaliyetler alt yapı unsurlarının varlığı ile gerçekleşir. Alt yapı ile sadece maddi altyapı değil, personel ve kurumsal altyapı da kastedilmektedir. Çünkü sınai

faaliyetler, var olan maddi alt yapı, yetişmiş işgücü ve bu faaliyetlerin gerçekleşmesi için gerekli kurumsal düzenlemeler neticesinde gelişir. Kooperatif faaliyetin hem ekonomik hem de sosyal amaç taşıması, kırsal alanda etkinliğini artırır. Kırsal alanın gelişmesinde kooperatif faaliyet, gerek kendi çabasıyla gerekse devletin desteğiyle, kırsal sanayiye kurmada öncelikli bir organizasyon olarak düşünülebilir.

Fakat şu da göz ardı edilmemelidir ki kooperatifin kurulması sadece bir aşamadır. Ayrıca üçüncü sektör de denilen kooperatifin özel ve kamu sektörüyle rekabet halinde olması, bir şekilde daha fazla desteklenmesini de gerektirir.

KAYNAKÇA

- Çıkmın, Ayhan ve Karacan, Ali Rıza. **Genel Kooperatifçilik**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1994.
- Devlet Planlama Teşkilatı. Ormanlık, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT Yayını, Ankara, 1995.
- Duymaz, İsmail. **Kooperatif İşletme Ekonomisi ve Yönetimi**, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1986.
- Eren, Aslan. **Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Güncel Sorunlar**, Muğla Üniversitesi Yayını, Muğla, 1999.
- Erkan, Hüsnü. **Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme**, İzmir, D.E.İ.İ.B.F. Yayını, 1987.
- Friedrich Ebert Vakfı. **Türkiyede Bir Kooperatifler Bankasının Kurulması İhtiyacı: Nedenleri ve Hedefleri**, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Gürkan, Ömer. **Ekonomik Büyüme ve Kalkınma**, Derya Kitabevi, Trabzon, 1989.
- Howland, Marie, "Applying Theory to Practice Rural Economies", **Theories Of Local Economic Development Perspective From Across Dicipines** (Richard Bingham, Robert Mier Sage ed,), Newyork, Mc Graw-Hill International Editions, 1993.
- Mülayim, Ziya Gökalp. **Atatürk'ten Bugüne Kooperatifçilik**, Yetkin Yayıncılık, Ankara, 1998.
- Özçelik, Ahmet. "Az Gelişmiş Ekonomilerde Tarımsal Kooperatiflerin Fonksiyonları", **Karınca Kooperatif Dosyası**, Yıl:62, Sayı: 711, Mart 1996.
- Türkkan, Erdal. "Kırsal Sanayinin Doğal ve Yapay Dinamikleri ve Türkiye", **Kırsal Sanayi Sempozyumu** (tebliğler), Ankara, 6-8 Nisan 1993.